

Justitiekottets betänkande

1980/81:5

om inskränkningar i offentligheten vid vittnesförhör

Motion

I motion 1979/80:1111 av Gunilla André (c) yrkas att riksdagen skall begära att regeringen utarbetar förslag till en sådan ändring i rättegångsbalken att det blir möjligt att förhöra vittne utan närvaro av åhörare i sådana fall som berörs i motionen.

Motionären påtalar att det saknas möjlighet för domstol att låta ett vittne lämna sin berättelse utan att den tilltalades kamrater åhör vittnesmålet. Enligt motionären är det särskilt otillfredsställande att den tilltalades bekanta vid rättegången får uppgift om var vittnet bor och lätt kan ta del av andra personliga uppgifter rörande vittnet. Motionären påpekar att den nuvarande ordningen underlättar för den tilltalades kamrater att hämnas på vittnet och att vetskapen härom kan hindra vittnet att tala fritt. Detta försvårar enligt motionären lagföring och rättsskipning.

Gällande ordning

För rättegångsförhandlingar gäller en grundläggande princip om offentlighet. Enligt 2 kap. 11 § andra stycket regeringsformen och 5 kap. 1 § första stycket rättegångsbalken (RB) skall sålunda förhandling vid domstol vara offentlig. Regleringen av det processuella förfarandet innehåller inte några särskilda bestämmelser som gör det möjligt att inskränka allmänhetens rätt till närvaro vid en domstolsförhandling av sådana skäl som behandlas i motionen, dvs. av hänsyn till det men som offentligheten kan medföra för ett vittne i form av trakasserier eller andra kränkningar av hans personliga integritet. För vissa speciella situationer har emellertid föreskrivits möjligheter till inskränkning i offentligheten. Här skall nämnas följande.

Enligt 5 kap. 2 § RB äger rättens ordförande, när han finner skäl därtill, vägra den som är under 18 år tillträde till offentlig förhandling.

I mål mot en tilltalad som inte fyllt 21 år äger rätten enligt 8 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare förordna om handläggning inom stängda dörrar om rätten finner att förhandlingens offentlighet är till uppenbar olägenhet till följd av den uppmärksamhet som den tilltalade kan antas bli utsatt för.

Enligt 5 kap. 3 § RB och 8 § nyssnämnda lag föreligger vissa möjligheter att trots ett förordnande om förhandling inom stängda dörrar tillåta utomstående personer att vara närvarande vid förhandlingen.

Det ankommer enligt 5 kap. 9 § RB på rättens ordförande att upprätthålla

ordningen vid rättens sammanträden och att meddela de föreskrifter som behövs. Enligt samma lagrum får han utvisa den som stör förhandlingen eller på annat sätt uppträder otillbörligt.

Enligt 36 kap. 18 § RB kan rätten förordna att part (t. ex. tilltalad eller målsägande) inte får vara närvarande under vittnesförhör om anledning förekommer att vittnet i partens närvaro av rädsla eller annan orsak inte fritt utsäger sanningen. Detsamma gäller om parten hindrar vittnesmålet genom att falla vittnet i talet eller på annat sätt. Vittnesmålet skall i här avsedda fall läsas upp sedan parten återkallats till förhandlingen. Motsvarande reglering gäller vid förhör med part under sanningsförsäkran (37 kap. 5 § RB), vid förhör med sakkunnig (40 kap. 11 § RB) och vid förhör med part i brottmål (46 kap. 7 § RB).

Inte heller regleringen rörande begränsning i förhandlingsoffentligheten av renodlade sekretesshänsyn tar sikte på de situationer som avses i motionen. Enligt 5 kap. 1 § RB i dess lydelse fr. o. m. den 1 januari 1981 får rätten under angivna förutsättningar förordna att en förhandling skall hållas inom stängda dörrar om det kan antas att vid förhandlingen kommer att förebringas sekretessbelagda uppgifter. Bestämmelsen avser bl. a. fall då ett vittne hörs angående något som han enligt sekretesslagen (1980:100) har tystnadsplikt om.

I sammanhanget kan nämnas att i 9 kap. 17 § den nyssnämnda sekretesslagen föreskrivs sekretess i förundersökning i brottmål för anmälan eller utsaga från enskild om det kan antas att fara uppkommer för att någon utsätts för våld eller annat allvarligt men om uppgiften röjs. Bestämmelsen är inte tillämplig på uppgift som lämnas inför rätta vid huvudförhandling i brottmål.

Tidigare utredningsförlag

Offentlighetskommittén gjorde under 1960-talet en översyn av lagstiftningen om allmänna handlingars offentlighet och därmed sammanhängande frågor (se SOU 1966:60). I en tryckt diskussionspromemoria (SOU 1966:61, bilaga 1) med utkast till nya bestämmelser föreslog kommittén ett stadgande i 5 kap. 1 § RB, enligt vilket rätten skulle kunna förordna om förhandling inom stängda dörrar om det kunde antas att till följd av offentligheten någon skulle utsättas för våld eller annat övergrepp.

Förslaget har inte tagits upp i det fortsatta arbetet på den nyligen antagna sekretesslagstiftningen.

Bandinspelning av enskild vid rättegång

Enligt den reglering som gällde före den 1 juli 1980 saknades laga stöd för att hindra att enskild person gjorde bandinspelning vid rättegångsförhandling enbart på den grund att inspelningen skulle vara till men för utredningen

eller skulle kränka den hördes personliga integritet. Genom lagstiftning som trätt i kraft nyssnämnda dag (prop. 1979/80:87, JuU 37, rskr 283) har i 5 kap. 9 § RB tagits in en bestämmelse enligt vilken rätten kan förbjuda enskild person att göra fonetisk upptagning om det kan antas att upptagningen så besvärar den som hörs att det blir till men för utredningen.

Rättegångsutredningen

Enligt regeringens bemyndigande i februari 1977 har chefen för justitiedepartementet tillkallat en kommitté med uppdrag att göra en översyn av rättegångsförfarandet vid allmän domstol. Kommittén, rättegångsutredningen (Ju 1977:06), skall enligt sina direktiv (se kommittéberättelsen 1978 del II s. 26) i sitt arbete i första hand ta sikte på avsnitt, där en revision kan bidra till att göra rättegångsförfarandet mera flexibelt samt såvitt möjligt snabbare och billigare utan att befogade rättssäkerhetskrav sätts åt sidan. I direktiven uttalas att det är naturligt att översynen i främsta rummet inriktas på rättegången i underrätten. Som en särskild omständighet som föranlett önskemål om översyn av RB:s regler nämns att det blivit svårare än förr att förmå den enskilde medborgaren att inställa sig vid domstol. Kommittén skall bl. a. pröva spörsmål som har samband med att så många utsatta huvudförhandlingar måste ställas in till följd av parts eller vittnes utevaro från förhandlingen. I direktiven aktualiseras också frågor om hur bevisning- en bör anordnas.

Remissyttranden

Utskottet har inhämtat remissyttranden över motionen från justitiekanslern, riksåklagaren, hovrätten för Nedre Norrland, Göteborgs tingsrätt, Sveriges advokatsamfund, Sveriges domareförbund, Föreningen Sveriges statsåklagare, Föreningen Sveriges åklagare och Nämndemännens riksförbund.

Flertalet remissinstanser tillstyrker bifall till motionen eller uttalar sig i tillstyrkande riktning. Motionen avstyrks av tre remissinstanser.

Justitiekanslern (JK) pekar i sitt avstyrkande yttrande på att föreskrifterna i 5 kap. 2 och 9 §§ RB gör det möjligt att utvisa kamrater till den tilltalade om de är underåriga eller om de stör förhandlingen eller eljest uppträder otillbörligt.

Härefter anför JK.

Som ett viktigt skäl till önskemålet om lagändring anföras att den tilltalades kamrater om de är närvarande vid förhandlingen får närmare kännedom om vittnets personliga förhållanden och därigenom lättare kan hämnas på vittnet. Till detta kan följande anföras. Varken de nu återgivna bestämmelserna i 5 kap. RB eller 36 kap. 18 § RB innebär att förhandlingen blir hemlig. Sålunda föreskrivs i sistnämnda bestämmelse att vittnets berättelse skall

uppläsas sedan parten åter kallats in i rättssalen. Något stöd för att sekretessbelägga uppgifter om vittnets adress och andra personuppgifter om vittnet torde inte stå att finna vare sig i gällande sekretesslag eller den sekretesslag som träder i kraft den 1 januari 1981. Det beteckande som åberopas i motionen torde dessutom vara att hänföra under bestämmelserna i 17 kap. 10 § brottsbalken och är alltså straffbart.

Slutligen uttalar JK att han anser att det från lagteknisk synpunkt skulle vara svårt att skilja ut den krets av åhörare som avses i motionen.

Riksåklagaren (RÅ) anser att den i motionen väckta frågan bör utredas närmare. Han uttalar att i den mån anledning förekommer att vittne av rädsla eller annan orsak i åhörares närvaro ej kommer att tala fritt, föreligger i princip en situation likartad med den som behandlas i 36 kap. 18 § RB. Av vad RÅ erfarit förekommer dylika situationer i ej ringa utsträckning i praktiken och synes även bli vanligare i och med att viss brottslighet tenderar till att förenas med allt större hänsynslöshet. I vissa typer av mål, t. ex. narkotikamål, torde enligt RÅ komplikationer av detta slag vara förhållandevis vanliga. Ett ställningstagande till frågan, huruvida de olägenheter som förekommer gör sig gällande med sådan styrka att den tungt vägande offentlighetsprincipen bör vidkännas ytterligare inskränkningar, kräver enligt RÅ:s mening ett ingående övervägande. Eftersom spörsmålet är av sådan art att det ligger inom ramen för rättegångsutredningens arbete, vill han förorda att ärendet överlämnas till utredningen.

Hovrätten för Nedre Norrland erinrar bl. a. om bestämmelserna i 5 kap. 2 § och 36 kap. 18 § RB samt i 8 § lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare. Hovrätten uttalar vidare bl. a. följande.

Den i 5 kap. 1 § rättegångsbalken inskrivna principen om domstolsförhandlingars offentlighet är av grundläggande betydelse för rättssäkerheten och för allmänhetens förtroende för domstolsväsendet. Avsteg från denna princip bör – liksom hittills – få göras endast om det motiveras av ett starkt behov. Det i motionen uttalade önskemålet om möjlighet att utöver vad gällande bestämmelser medger hålla vittnesförhör utan åhörare betingas enligt hovrättens mening icke av ett sådant intresse som bör få väga över offentlighetsintresset. Hovrätten avstyrker därför den hemställan som motionen innehåller.

Göteborgs tingsrätt uttalar i sitt tillstyrkande yttrande att det enligt domstolens erfarenhet inte är ovanligt att ett vittne av rädsla för repressalier vill slippa uttala sig eller inte vågar uttala sig fritt, och detta är särskilt vanligt i mål som gäller sedlighetsbrott och den organiserade narkotikahandeln. Ett vanligt fall är enligt tingsrätten det som berörs i motionen, dvs. att vittnen hyser rädsla för tilltalades anhöriga eller kamrater, som är närvarande i rättssalen. Vittnena begär därvid ibland att få höras under sådana förhållanden att deras utseende och bostadsadress ej blir kända av den tilltalade eller den tilltalades kamrater.

Tingsrätten tillägger följande.

Bestämmelsen i 36 kap. 10 § 1 st rättegångsbalken borde därför ändras så att vittnets hemvist ej skall antecknas i protokollet från förhandlingen. – Motionens förslag som är ägnat att minska pressen på vittnen tillstyrks därför. En bestämmelse av sådan innebörd måste emellertid tillämpas restriktivt och utformas så att offentlighetsprincipen inte mer än nödvändigt åsidosätts.

Sveriges advokatsamfund inleder sitt avstyrkande yttrande med att slå fast att det inte råder någon tvekan om att problem av det slag motionären pekar på kan förekomma: ett vittne är av rädsla för repressalier ovilligt att vittna inför kamrater eller bekanta till en tilltalad. Det är dock enligt samfundet svårt att se hur man skall kunna åstadkomma någon ändring i detta förhållande utan att komma i konflikt med det grundläggande kravet på att förhandling vid domstol skall vara offentlig. En ändring i rättegångsbalken av den innebörd, som motionären föreslår, kommer enligt samfundet att medföra en rad praktiska problem. Samfundet anför i fortsättningen följande.

Det måste sålunda ofta bli svårt att avgöra vilka som är den tilltalades kamrater. Därefter uppstår frågan om vittnesmålet *in extenso* skall läsas upp, sedan kamraterna åter beretts tillfälle att övervara förhandlingen, eller endast presenteras i sammandrag. Skulle det föreligga krav på uppläsning av vittnesmålet kan det ifrågasättas om man över huvud taget vinner något med den tilltänkta regeländringen.

Vad gäller det särskilda problemet med ett vittnes rädsla att avslöja uppgifter om sin egen person, torde redan nu förekomma att rätten noterar sådana uppgifter utan att de lämnas inför åhörarna i rättssalen.

Domareförbundet uttalar i sitt tillstyrkande yttrande att den som hörs inför rätta otvivelaktigt emellanåt kan känna oro för repressalier inte bara från en i målet inblandad part utan även från parten närstående personer. För den som hörs framstår enligt förbundet det skydd som lagen erbjuder honom – huvudsakligen 36 kap. 18 § RB och sig därtill anslutande lagrum jämte bestämmelsen om ansvar för övergrepp i rättssak i 17 kap. 10 § brottsbalken – ofta som otillräckligt. Förbundet anför att detta, såsom påpekas i motionen, kan vara ägnat att motverka utredningen i målet.

Under senare tid har enligt förbundet inträffat sådana händelser vid rättegångar att den föreslagna inskränkningen i offentligheten kan vara motiverad. En sådan inskränkning bör enligt förbundet ske endast om och i den mån fara för övergrepp från någon åhörare:s sida verkligen föreligger; att generellt förordna om stängda dörrar under förhöret bör självfallet inte komma i fråga.

Motionärens önskan att förhindra att ett vittnes identitet och andra uppgifter om vittnets personliga förhållanden röjs vid en förhandling torde enligt förbundet inte kunna tillgodoses liksom det inte heller torde vara möjligt att bereda vittnet något sekretesskydd i rättegångshandlingarna.

Förbundet konstaterar att vittnen således inte kan ges något fullständigt skydd. Visst skydd bör enligt förbundet dock kunna åstadkommas genom

den föreslagna ändringen, varför förbundet tillstyrker motionen. Förbundet tillägger att ändringen inte bör ta sikte bara på vittnesförhör utan också på andra förhör vid domstol.

Föreningen Sveriges statsåklagare konstaterar i sitt tillstyrkande yttrande att motionen behandlar en iakttagelse som allt oftare görs i processerna. Vittnen visar enligt föreningen – i efter hand stegrad omfattning – en obenägenhet att inställa sig för domstol. Ofta ger vittnen enligt föreningen uttryck före rättegången för en oro för de konsekvenser vittnesmålet kan dra med sig och efter rättegången för en stark obehagskänsla över att ha blivit hårt attackerade och otrevligt bemötta av domstolen eller parterna i samband med att vittnesmålet avges. Ett hårdnande klimat råder enligt föreningen i vissa typer av processer.

Härefter konstaterar föreningen att motionärens uppfattning att det förekommer rättegångar där vittne ej vågar tala fritt om åhörare finns i rättsalen med all sannolikhet är riktig: allt vanligare blir detta i narkotikamål och andra mål rörande mer eller mindre organiserad brottslighet. Emellanåt har man – säger föreningen – praktiskt sökt lösa problemet genom att vittnets data och adress ej uppges direkt vid huvudförhandlingen. Ett reellt skydd för vittnet kan enligt föreningen dock inte vinnas därigenom.

Föreningen uttalar vidare följande.

Motionärens förslag att möjlighet tillskapas att höra vittne utan närvaro av åhörare ger förmodligen bättre skydd, men står i viss motsättning till principen om största möjliga offentlighet vid domstolsförhandlingar. En avvägning mellan offentlighetsintresset och intresset att rättskipningen icke försvåras har flera aspekter. Nyligen har denna avvägning diskuterats i anledning av en ifrågasatt rättslig reglering av enskilds bandinspelning vid rättegång (justitiedepartementet). Rättegångsutredningen bereddes tillfälle att avge synpunkter på den frågan.

Enligt statsåklagarföreningens mening är motionärens hemställan väl värd beaktande och föreningen vill föreslå att det uppdrages åt rättegångsutredningen att överväga frågan och lägga förslag till lösningar. En sådan uppgift synes ligga väl i linje med direktiven för utredningen att se över rättegångsförfarandet och särskilt eftersträva att rättsväsendets resurser utnyttjas på bästa sätt. Andra möjligheter än att avvisa åhörare vid huvudförhandling kan övervägas, exempelvis upptagande av vittnesmål i särskild ordning.

Föreningen Sveriges åklagare ger uttryck för den inställningen att principen i domstolsförhandlingars offentlighet är så tungt vägande att ytterligare inskränkningar däri, utöver dem som redan gäller, inte bör vidtas utan att synnerligen starka skäl föreligger. Härefter tar föreningen upp två frågor som motionen ger anledning till, nämligen frågan om problemet verkligen är av den dignitet att en lagändring är motiverad och frågan om en lagändring i den av motionären önskade riktningen går att praktiskt hantera.

Föreningen uttalar härom följande.

När det gäller den förstnämnda frågan har föreningens styrelse, som handlagt remissen, erfarit att sådana situationer, som motionären åsyftar, i viss utsträckning förekommer i praktiken. Stundom har problemen kunnat lösas på ett praktiskt sätt. Det har sålunda förekommit att rättens ordförande upplyst de utpekade kamraterna om vittnets inställning. Dessa har då självmant lämnat rättssalen under vittnesförhöret. Föreningen har dock ingen klar uppfattning om problemets storlek. Något riktigt grepp härom torde icke gå att få utan en enkät till samtliga domstolar och åklagarmyndigheter.

Vad den andra frågan angår så är det lätt att inse, att svåra avvägningssproblem kan uppstå när det skall avgöras vilka av vittnet utpekade personer, med mer eller mindre stark anknytning till den tilltalade, som skall utestängas från vittnesförhöret. Det kan måhända visa sig nödvändigt av praktiska skäl att en eventuell lagstiftning ges den formen att samtliga åhörare utan närmare prövning utestängs från ett sådant vittnesförhör. En så långtgående åtgärd inger förvisso starka betänkligheter.

Det är enligt föreningens mening uppenbart att bl. a. nämnda frågeställningar kräver ingående överväganden lämpligen i form av en utredning. Eftersom spörsmålet är av sådan art att det ligger inom ramen för rättegångsutredningens (Ju 1977:06) arbete, föreslås att motionen överlämnas till utredningen.

Nämndemännens riksförbund uttalar följande.

Motionen tar upp ett problem som förvisso är en realitet i domstolarna i dag. Närvaron av kamrater till den tilltalade kan ibland göra det svårt för vissa vittnen att tala helt fritt. Detta utgör givetvis ett starkt motiv för att möjligheterna bör öka att förhöra vittnen utan närvaro av åhörare.

Samtidigt bör givetvis mycket stor försiktighet iakttas vid sådana förändringar i rättegångsbalken. Principen om att rättegångarna så långt det överhuvud taget är möjligt skall vara offentliga är en viktig del av rättssystemet i ett demokratiskt samhälle.

En inskränkning i rättegångarnas offentlighet i enlighet med motionens förslag måste därför vara något som bör förekomma endast då mycket starka skäl härför föreligger och vid allvarigare brott.

Utskottet

I detta betänkande behandlar utskottet en motion vari efterlyses en sådan ändring i rättegångsbalken att det blir möjligt att förhöra vittne utan närvaro av åhörare i vissa fall. Motionären påtalar att domstol saknar möjlighet att låta ett vittne lämna sin berättelse utan att den tilltalades kamrater hör vittnesmålet, vilket innebär att dessa får uppgift om var vittnet bor och lätt kan ta del av andra personliga uppgifter om vittnet. Denna ordning underlättar för den tilltalades kamrater att hämnas på vittnet, och vetskapen härom kan hindra vittnet att tala fritt. Angivna förhållanden försvarar enligt motionären lagföring och rättsskipning.

Enligt grundläggande stadganden i regeringsformen och rättegångsbalken skall förhandling vid domstol vara offentlig. Vissa möjligheter till inskränkning i förhandlingsoffentligheten ges genom regler i rättegångsbalken, lagen

med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare och sekretesslagstiftningen. Här kan särskilt pekats på stadgandet i 36 kap. 18 § rättegångsbalken som ger möjlighet för rätten att förordna att part inte får vara närvarande under vittnesförhör om anledning förekommer att vittnet i partens närvaro av rädsla eller annan orsak inte fritt utsäger sanningen. Regleringen av det processuella förfarandet innehåller emellertid inte några särskilda bestämmelser som gör det möjligt att inskränka allmänhetens rätt till närvaro vid en domstolsförhandling av sådana skäl som behandlas i motionen, dvs. av hänsyn till det men som offentligheten kan medföra för ett vittne i form av trakasserier eller andra kränkningar av vittnets personliga integritet.

Under utskottets remissbehandling av motionen har framkommit uppgifter som ger stöd för uppfattningen att åtgärder i den riktning som motionären förespråkar är pakallade. Det har sålunda framhallits att ett hårdnande klimat kommit att råda i huvudförhandlingar i vissa brottmål, särskilt i mål om ansvar för grövre brott, t. ex. narkotikabrottslighet, och det har uppgetts inte sällan förekomma att vittnen hyser rädsla för tilltalades anhöriga och kamrater som är närvarande i rättssalen. I sammanhanget har också nämnts att vittnen under senare tid i ökande utsträckning visat obenägenhet att inställa sig inför rätta.

Vad som framkommit utgör enligt utskottets mening anledning till oro; det är klart att sådana företeelser som här omnämnts allvarligt motverkar intresset av effektivitet i rättskipningen.

Vid ställningstagande till motionsspörsmålet måste enligt utskottets mening beaktas att intresset bakom motionen svärigen synes kunna tillgodoses utan att den viktiga principen om domstolsförhandlingarnas offentlighet träds för när. Utöver vad som redan gäller bör förhandlingsoffentligheten inte inskränkas om inte starka motstående intressen kräver det. För att utröna om så är fallet behövs enligt utskottets mening en närmare undersökning, och utskottet förordar att en sådan kommer till stånd. Den bör ta sikte inte enbart på vittnesförhör utan också på andra förhör inför domstol. Skulle undersökningen visa att de påtalade olägenheterna på ett avgörande sätt är till men för rättskipningen får givetvis också undersökas vilka olika praktiska lösningar som kan väljas för att åstadkomma en önskvärd ordning. Det bör ankomma på regeringen att avgöra om den av utskottet förordade undersökningen bör anförtrors rättegångsutredningen eller utföras i annan ordning.

Vad utskottet nu med anledning av motionen anført om en undersökning rörande ordningen för förhör inför domstol bör såsom riksdagens mening ges regeringen till känna.

Utskottet hemställer

att riksdagen med anledning av motion 1979/80:1111 som sin

mening ger regeringen till känna vad utskottet anfört om en undersökning rörande ordningen för förhör inför domstol.

Stockholm den 11 november 1980

På justitieutskottets vägnar

BERTIL LIDGARD

Närvarande: Bertil Lidgard (m), Åke Polstam (c), Eric Jönsson (s), Hans Petersson i Röstånga (fp), Arne Nygren (s), Björn Körlof (m), Lilly Bergander (s), Gunilla André (c), Hans Pettersson i Helsingborg (s), Helge Klöver (s), Ella Johnsson (c), Karl-Gustaf Mathsson (s), Arne Svensson (m), Maja Ohlin (s) och Allan Ekström (m).

